УДК 340.12(430+477)(091)

Абашнік В. О.
завідувач кафедри гуманітарних та фундаментальних юридичних дисциплін Харківського університету, доктор філософських наук

СВОБОДА У ФІЛОСОФІЇ ПРАВА ЛЮДВІГА КІНДРАТОВИЧА ЯКОБА (1759–1827)

Анотація. У статті проаналізовано розуміння поняття свободи у філософії права відомого філософа та професора Харківського університету Л.К. Якоба. Спочатку вказано на основні етапи його наукового та творчого шляху у філософському контексті. Далі окреслено головні риси його харківського твору «Основоположення поліцейського законодавства та поліцейських закладів» (1809). На завершення розглянуто особливості інтерпретації свободи у вказаній праці Л.К. Якоба, який був послідовником Канта та прихильником кантіанської філософії.

Ключові слова: Л.К. Якоб, філософія права, свобода, німецька класична філософія, Харківський університет.

Аннотация. В статье проанализировано понимание понятия свободы в философии права известного философа и профессора Харьковского университета Л.К. Якоба. Сначала указано на основные этапы его научного и творческого пути в философском контексте. Далее представлены главные черты его харьковского сочинения «Основоположения полицейского

законодательства и полицейских учреждений» (1809). В завершение рассмотрены особенности интерпретации свободы в указанном труде Л.К. Якоба, который был последователем Канта и сторонником кантианской философии.

Ключевые слова: Л.К. Якоб, философия права, свобода, немецкая классическая философия, Харьковский университет.

Abstract. In the article the understanding of the freedom concept in the philosophy of law of well-known philosopher and professor at the Kharkiv University L.H. Jakob is analyzed. At first, the main periods of his scientific and creative way in philosophical context are considered. Then the features of his Kharkiv book "Grundsätze der Policeygesetzgebung und der Policeyanstalten" (1809) are outlined. In conclusion the peculiarities of interpretation of the freedom in this work of L.H. Jakob, who was follower of Kant and proponent af Kantian philosophy, are pointed out.

Keywords: L.H. Jakob, philosophy of law, freedom, German Classical Philosophy, Kharkiv University.

Постановка проблеми. Тематика свободи, зокрема, свободи як права людини, відіграє важливу роль у філософсько-правових дослідженнях на початку 21-го століття. При цьому сучасні науковці досить часто посилаються на еволюцію розуміння свободи у попередні епохи розвитку людства. Насправді поняття свободи у період Античності чи часи Середньовіччя означало не одне й теж саме, у порівнянні з трактуваннями свободи у епоху Просвітництва чи Нового часу. Адже навіть такі відомі античні філософи-класики, як Платон чи Аристотель, визнавали у своїх працях право на свободу не за всіма людьми, а обмежували його певним колом громадян полісів Давньої Греції.

Пройшло досить багато часу у розвитку людства, перш ніж у середині 20-го ст., а саме – у статті 3-й «Загальної декларації прав людини» (1948) було задеклароване «право на свободу» щодо всіх людей взагалі. Підґрунтям цього результату стали напрацювання філософів, юристів та інших науковців попередніх епох. Однак, мабуть найважливіший внесок до

розуміння свободи як загальнолюдського права зробили представники епохи Просвітництва у 18-му сторіччі, зокрема й видатний німецький мислитель Іммануїл Кант (1724–1804) та його послідовники й критики, тобто представники німецької класичної філософії (Фіхте, Шеллінг, Гегель, Якоб, Шад, Краузе та інші).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість Людвіга Кіндратовича Якоба у 19-му та на початку 20-го століть викликала здебільшого історичну зацікавленість у дослідників, переважно у працях авторів з німецької класичної філософії, з історії університетської науки та економіки. В якості одного із типових прикладів можна назвати німецьку дисертацію під назвою «Людвіг Гайнріх Якоб як національний економ: внесок до історії національної економії у XIX-му сторіччі» (1905) Ганса Потоцкі [14].

Наприкінці 20-го століття різні автори відкривали інші сторони у творах Л.Г. Якоба. Так, німецька дослідниця Христа Флекенштайн звернула увагу на ще один аспект його творчості у своїй статті під назвою «Людвіг Гайнріх Якоб як посередник в трансфері мовно-філософських ідей Просвітництва в Росію» (1994) [8]. Крім цього, ім'я Л.Г. Якоба було та зараз присутнє в найважливіших словниках, довідниках та енциклопедіях різними мовами.

Слід також вказати на невеликі публікації біографічного характеру на батьківщині Л.К. Якоба, у німецькому місті Галлє та у сучасній федеральній землі Саксонія-Ангальт [11; 12; 13]. Серед останніх англомовних статей можна назвати роботу «Консервативне обличчя одного радикального кантіанця у Прусії та Росії: випадок Людвіга Гайнріха фон Якоба (1759–1827)» (2002) Ф.А. Уолкера [15]. На початку 21-го сторіччя автор даної статті присвятив декілька своїх робіт біографічним аспектам, основним рисам Просвітництва, філософії та філософії права Л.К. Якоба українською [1], російською [2; 3; 4], англійською [7] та німецькою мовами [5; 6].

Мета дослідження. Аналіз розуміння поняття свободи у філософії права Людвіга Кіндратовича Якоба є головною метою даної статті. При цьому основний акцент буде зроблено на

особливостях інтерпретації свободи у його «Харківський період». Для досягнення даної мети будуть вирішуватися конкретні *завдання*, по-перше, короткий огляд основних етапів творчості цього мислителя, по-друге, головні риси філософсько-правових робіт Л.Г. Якоба, по-третє, характерні особливості його філософсько-правової позиції у контексті поняття свободи.

Виклад основного матеріалу. Людвіг Гайнріх фон Якоб (Ludwig Heinrich von Jakob), або Людвіг Кіндратович Якоб, як його називали у Харкові, народився 26 лютого 1759 р. у невеликому німецькому місті Веттін (герцогство Магдебург). У майбутньому він став відомим філософом права, юристом, економістом, а також автором багатьох праць з мовознавства, психології, релігії та університетської освіти. Після захисту докторської дисертації з філософії на тему «Про Гомеричну алегорію» (De allegoria Homerica) у 1785 р. в університеті Галлє він спочатку був приват-доцентом, потім екстраординарним (1787) та ординарним професором філософії (1791) у місцевому університеті. Крім цього, Л.Г. Якоб в 1801–1804 рр. займав посаду проректора Галльського університету.

У філософському відношенні Людвіг Гайнріх Якоб став одним із перших німецьких професорів, які викладали філософію Іммануїла Канта в університетах. Саме цій філософській традиції були присвячені його головні роботи вказаного періоду, зокрема наступні монографії: «Нарис загальної логіки та початкове критичне підґрунтя метафізики» (1788), який у перероблених версіях з'являвся потім ще три рази (1791, 1794, 1800), «Філософське вчення про мораль» (1794), «Доказ безсмертя душі на основі поняття обов'язку» (1790), «Нарис досвідного вчення про душу» (1791), «Різні філософські трактати з теології, політики, вчення про релігію та мораль» (1797), «Загальна релігія» (1797), «Основоположення мудрості людського життя» (1800) та інші.

Успішну викладацьку та публікаційну діяльність Л.К. Якоба в Галлє на початку 19-го сторіччя перервали політичні та військові події. Як відомо, університет Галлє на той час належав до королівства Прусія, війська якого восени 1806 р. були розбиті Наполеоном біля Йєни та Ауерштедта. Внаслідок цього

прусський король вимушений був втекти до своїх володінь у Східній Прусії (Кьонігсберг), а однією із умов мирного договору між Францією та Прусією було закриття прусських університетів, оскільки німецькі студенти приймали активну участь у народному опорі французам. Таким чином, викладачі та професори університету Галлє вимушені були шукати нові місця роботи.

Як відомо, 5 листопада 1804 р. було засновано Харківський університет, до якого були запрошені іноземні професори. Серед останніх домінували представники Австрії, Франції, Чехії, Словаччини, Угорщини, а також із німецьких королівств та князівств, зокрема відомий філософ Йоганн Баптист Шад (1758–1834) із Йєнського університету. Цей професор був засновником кафедри теоретичної і практичної філософії та викладав різні філософські дисципліни у Харківському університеті у 1804–1816 рр. Крім цього, він заснував свою знамениту «Харківську філософську школу Й.Б. Шада», представники якої пізніше виказали широкі впливи на розвиток філософії, філософії права, літератури, правознавства не лише у Харкові та Україні, але також в Росії, Грузії, Білорусі, Молдові, Прибалтиці [6].

Відразу після закриття університету в Галлє восени 1806 р. професор Людвіг Гайнріх Якоб отримав запрошення із Харкова на посаду професора до місцевого університету. Після коротких роздумів він згодився на цю пропозицію. Але оскільки на той час кафедру теоретичної і практичної філософії Харківського університету вже очолював німецький професор Й.Б. Шад, то йому була запропонована кафедра дипломатики та політичної економії. Дисципліни та тематика цієї кафедри були також добре відомі професору Л.Г. Якобу.

Справа в тому, що ще в університеті Галлє в 1801–1806 рр. Л.Г. Якоб читав курс політичної економії [1], на основі якого він оприлюднив свою фундаментальну роботу «Принципи національної економії, або вчення про національне господарство» (1805), яка вийшла другим виданням вже у Харкові (1809). У цій праці він вперше використав та проаналізував термін «національна економія» (die National-Oekonomie), що в свою

чергу зробило його відомим фахівцем з цієї науки у Німеччині та в світі.

Таким чином, з початку 1807 р. до кінця 1809 р. у Харківському університеті Л.К. Якоб викладав національну економію та дипломатику. Але в цей період він публікував також праці з різних філософських дисциплін. Так, німецькою мовою Л.К. Якоб оприлюднив тут свій «Нарис загальної логіки» (1810) та четверте видання «Нарису досвідного вчення про душу» (1810). Під час свого викладання у Харкові він підготував до друку дві важливі роботи – «Про гроші» (1810) та «Про роботу кріпосних та вільних селян» (1814), а також чотири частини свого «Курсу філософії для гімназій Російської імперії», який вийшов у 1811–1817 рр. у восьми частинах вже у Санкт-Петербурзі.

В 1810 р. Л.К. Якоб переїхав з Харкова до Санкт-Петербургу. Тут до 1817 р. він спочатку працював у законодавчій комісії під керівництвом відомого російського реформатора М.М. Сперанського, а потім у різних державних установах в якості наукового співробітника та члена комісій, зокрема, у комісії з кримінального законодавства. Пізніше результати своїх роздумів Л.К. Якоб надрукував у «Проекті кримінального законодавства для Російської імперії» (1818) німецькою мовою. Серед праць його «Санкт-Петербурзького періоду» були також «Моральна філософія» (1814) та «Народне господарство» (1817), які вийшли в рамках названого вище восьмитомного курсу філософії.

Тепер більш детальніше зупинимося на харківській праці «Основоположення поліцейського законодавства та поліцейських закладів» (1809) Л.К. Якоба у контексті його розуміння поняття свободи. Ця фундаментальна робота, написання якої було розпочато автором ще під час його викладання в університеті Галлє, а закінчена вона була вже у Харкові, вийшла із такими вихідними даними: «Харків, у автора; Галлє та Ляйпціг, у видавничому магазині Руфф» [див. Мал. 1].

У структурному відношенні даний твір складався із двох томів (або частин), які мали суцільну нумерацію сторінок. При цьому вся монографія Л.К. Якоба охоплювала наступні структурні елементи: Передмову (Vorwort), Вступ (Einleitung, всього п’ять розділів), два Відділення (Abtheilung): «Про

спонукання досягнення цілей уряду збоку поліцейської влади» (всього чотири розділи), «Про підтримку цілей народу збоку поліцейської влади» (дві частини, які включали відповідно сім та вісім розділів).

У змістовному сенсі «поліцейське законодавство» (застарілий варіант написання німецького терміну: die Policeygesetzgebung, сучасний німецький варіант написання: die Polizeigesetzgebung) у 18-му та на початку 19-го століття, з одного боку, охоплювало сферу моральних, адміністративно-правових, кримінально-правових та інших соціальних норм. З іншого боку, починаючи з 1727 р. «поліцейське законодавство» під цією та іншими назвами (наприклад, нім. «die Gute Policey», тобто «Хороша/Добра поліція») викладалося в якості навчальної дисципліни на юридичних факультетах німецьких університетів, зокрема в Галлє, Йєні, Віттенберзі, Марбурзі, Гьоттінгені та інших. Пізніше сфера компетенції «поліцейського законодавства» ввійшла, головним чином, до складу адміністративного права.

У першому розділі («Про державну мету») Вступу до своєї книги «Основоположення поліцейського законодавства та поліцейських закладів» (1809) Л.К. Якоб використовує термін свобода (застаріле німецьке написання: die Freyheit, сучасне німецьке написання: die Freiheit) для визначенні права. На його думку, «…право є ніщо інше, аніж визнана розумом свобода діяти, або свобода, котра мислиться як закон, котрий поєднує інших» [9, S. 13]. Тобто тут харківський професор надає подвійне визначення терміну права у відношенні до громадян, або індивідуумів держави.

З одного боку, на думку професора Л.К. Якоба, право – це визнана розумом свобода діяти. З іншого боку, право – це закон, який поєднує всіх індивідуумів у державі. Дуже важливим тут є розуміння харківським автором свободи у контексті її «визнання розумом». Цей характерний аспект «визнання» (нім. die Anerkennung) після Іммануїла Канта отримав розвиток на початку 19-го століття, перед усім, у філософських працях Й.Г. Фіхте, відомого послідовника та критика І. Канта, а потім вже у творах знаменитого Г.В. Ф. Гегеля та його прихильників.

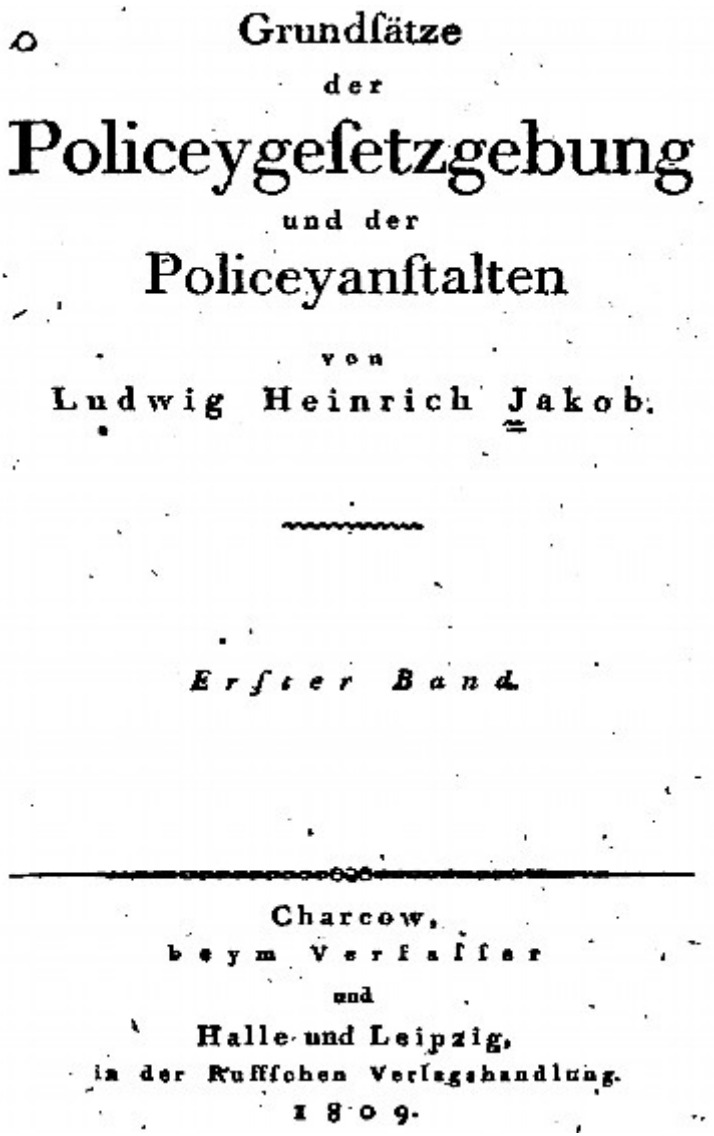
Grundſätze
der
Policeygeſetzgebung
und der
Policeyanſtalten
von
Ludwig Heinrich Jakob.
Erſter Band.
Charcow,
beym Verfaſſer
und
Halle und Leipzig,
in der Ruffſchen Verlagshandlung.
1809.

Мал. 1. Титульна сторінка 1-го тому праці «Основоположення поліцейського законодавства та поліцейських закладів» (Харків, Галлє та Ляйпціг, 1809) Л.Г. Якоба

У цьому відношенні слід підкреслити, що харківський професор Л.К. Якоб у своїй праці спочатку використовує термін свободи щодо до певних аспектів суспільного життя індивідуумів та громадян держав. Наприклад, на думку автора, важливу роль відіграє свобода пересування громадян, зокрема «свобода імміграції». Так, у §100 першого Відділення своєї монографії харківський автор наголошує: «Свобода імміграції повинна залишатися постійною максимою ліберальної держави; вона не лише відповідає космополітичному способу мислення, до якого повинно підлаштовуватися будь-яке законодавство, але вона має навіть психологічне та фізіологічне підґрунтя для себе» [9, S. 107].

Надалі у своїй монографії Л.К. Якоб наводить приклади користі від іммігрантів для певної держави. Перед усім, він згадує «тих нещасливих біженців» (нім. jene unglücklichen Flüchtlinge) [9, S. 115], тобто «гугенотів», котрі вимушені були втікати із католицької Франції внаслідок релігійних переслідувань. Після переселення до інших регіонів Західної Європи, зокрема до німецьких князівств та королівств, «гугеноти» збагатили їх новими ідеями та зробили внесок в розвиток економіки, культури та інших сфер життєдіяльності. У контексті міграційних хвиль до країн Європи, зокрема й до України, на початку 21-го століття можна говорити про актуальність цих роздумів харківського професора Л.К. Якоба щодо користі від іммігрантів.

Взагалі, Л.К. Якоб вказує у своєму творі на переваги тієї держави, «…де панують повна свобода совісті, безпека власності, бездоганна підтримка справедливості, свобода занять/ремесел і т.і.» [9, S. 110]. Тобто мова йде, зокрема, й про певну релігійну толерантність як підґрунтя успішного розвитку окремої держави. Крім цього, харківський автор з метою досягнення швидкого економічного розвитку країн виступав за «найбільш можливу свободу занять/ремесел» [9, S. 114].

Питанню індивідуальної свободи громадян Л.К. Якоб присвятив другий розділ «Про публічну турботу щодо свободи членів держави» [9, S. 167–191] із Першого відділення своєї праці. Так, на початку цього розділу в §120 він підкреслював:

«*Свобода*, або незалежність від сваволі інших є найшляхетнішим благом людей» [9, S. 167]. Крім цього, автор додає далі: «Вона є основою людського удосконалення» [9, S. 167]. Розкриваючи останній вираз, харківський автор наголошує: «Всі мистецтва людського життя можуть досягти удосконалення лише там, де панує свобода» [9, S. 167].

Оскільки Л.К. Якоб був вірним послідовником критичної філософії Іммануїла Канта, зокрема і його вчення про категоричний імператив, то він також говорить у цьому сенсі про необхідне обмеження свободи індивідуумів. У даному відношенні харківський автор констатує, що «…*законна свобода*, тобто свобода кожного, котра обмежена свободою всіх інших» [9, S. 167–168]. У цьому визначенні свободи можна спостерігати чітку апеляцію професора Л.К. Якоба до морального вчення І. Канта.

Слід наголосити, що Л.К. Якоб говорить у своїй праці про свободу у різних контекстах. Зокрема, важливе місце у його роздумах займає економічна свобода. Так, у §208 він поєднує економічну свободу із загальною свободою та пише: «Свобода кожного обмежена не лише свободою інших, оскільки люди поєдналися у суспільстві, то загальні цілі цього суспільства також покладають межі свободі кожного окремого» [10, S. 528]. У даному контексті харківський професор наголошує, що держава має право вводити певні обмеження щодо економічної свободи, маючи на меті не лише економічні блага окремих своїх членів, але й також досягнення загального економічного блага у всій державі [10, S. 529].

У §208 цієї праці Л.К. Якоб приходить до наступного важливого висновку: «Свобода торгівлі повинна бути правилом у державі. Обмеження цієї свободи – це винятки, котрі можуть робитися там, де вказаною свободою *очевидно* зловживають, завдаючи шкоди країні або багатьом громадянам» [10, S. 535]. Таким чином, тут харківський автор виступає провісником ліберальної економіки, остаточне утвердження якої на практиці відбувалося дещо пізніше, а в сучасній Україні – навіть продовжується й зараз.

Крім цього, Л.К. Якоб у даному творі також наголошує у економічному відношенні на «загальній свободі» [10, S. 578] у §213, на «свободі торгівлі» [10, S. 583] у §214 та «свободі колоній» [10, S. 584] у §215 відповідно. Також харківський автор в контексті вільної економічної конкуренції далі пише про важливу передумову, а саме – про «загальну свободу осіб» [10, S. 483].

Виконання урядом країни своїх окремих функцій також пов'язане з гарантіями щодо дотримання свободи громадян. Зокрема, у §131 своєї роботи харківський професор підкреслює: «Однак уряд повинен захищати не лише особисту свободу, але також свободу займатися ремеслом/професією; а там, де вона порушена, завдяки мудрості та справедливості намагатися її відновити» [9, S. 191]. Тобто, Л.К. Якоб не виключає випадків порушення свободи громадян, але тоді він апелює до мудрості та справедливості уряду.

В ході своїх роздумів харківський філософ вказує на інші види порушення свободи громадян та індивідуумів й пише: «Грубе порушення особистої свободи ще панує у великій частині Європи, зокрема при вербуванні людей на військову службу» [9, S. 190]. На думку автора, з одного боку, захист батьківщини є важливою справою. Але, з іншого боку, коли таємно обдурюють «молодих осіб та осіб без досвіду», особливо в портових містах Англії та інших європейських держав, і зараховують їх до війська найманців, то тут очевидним є порушення їх свободи.

На завершення слід наголосити, що у другій частині своєї праці, зокрема у §182, професор Л.К. Якоб рекомендує урядам різних країн «…надати кожному вашому громадянину *повну свободу* застосовувати свої сили на його власний розсуд та обирати такий предмет свого сумління, який він сам хоче» [10, S. 410]. Саме в цих словах наочно проглядається ліберальна установка харківського професора Л.К. Якоба.

Висновки. В якості основних висновків слід сказати наступне. По-перше, у своїх працях та лекціях у Харківському університеті Л.К. Якоб виступив як пропагандист передових ідей німецької класичної філософії, зокрема, критичної філософії Іммануїла Канта. По-друге, у своєму харківському творі

«Основоположення поліцейського законодавства та поліцейських закладів» (1809) він всебічно проаналізував важливе поняття свободи та вказав на особливості його застосування на практиці. Завдяки цьому, по-третє, харківський професор Л.К. Якоб став важливим представником ліберальних ідей у Харкові та Україні на початку 19-го ст.

Список використаних джерел:

1. Абашнік В.О. Якоб Людвіг Кіндратович. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 томах*. Том 2: Філософія права / Ред. С.І. Максимов. Харків: Право, 2017. С. 1105–1108.

2. Абашник В.А. Аспекты естественного права Л.Г. Якоба (1759–1827). *Філософські перипетії. Вісник Харківського Національного університету ім. В.Н. Каразіна*. Серія: філософія. 2006. № 734. С. 28–30.

3. Абашник В.А. Защита чести граждан в учении о государстве Л.Г. Якоба (1759–1827). *Демократичні цінності, громадянське суспільство і держава:* матеріали XIII Харківських міжнародних Сковородинівських читань (30 вересня – 1 жовтня 2005 р.). Харків: Прометей-Прес, 2005. С. 3–9.

4. Абашник В.А. Назначение полиции в системе «Харьковского полицейского законодательства» Л.Г.К. Якоба. *Практична філософія і правовий порядок:* збірка наукових статей. Харків: Центр Освітніх Ініціатив, 2000. С. 229–235.

5. Abašnik Volodymyr O. Ludwig Heinrich von Jakob (1759–1827), ein Hallescher Professor in Charkov und Sankt Petersburg. *Europa in der Frühen Neuzeit. Festschrift für Günter Mühlpfordt. Bd 7: Unbekannte Quellen; Aufsätze zu Entwicklung, Vorstufen, Grenzen und Fortwirken der Frühneuzeit in und um Europa; Inhaltsverzeichnisse der Bände 1-6; Personenregister der Bände 1-7*, hg. von Erich Donnert. Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 2008. S. 895–927.

6. Abaschnik Volodymyr O. Rechtswissenschaft und Juristenausbildung in der Ukraine am Beispiel der Universität Charkow (1804–1920). *Rechtswissenschaft in Osteuropa. Studien zum 19. und frühen 20. Jahrhundert.* Herausgegeben von Zoran Pokrovac. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2010. S. 1-46.

7. Abashnik V.A. Jakob, Ludwig Heinrich von (1759–1827). *The Bloomsbury dictionary of eighteenth-century German philosophers.* Edited by Heiner F. Klemme and Manfred Kuehn. London ; Oxford ; New York ; New Delhi ; Sydney : Bloomsbury Academic, 2016. p. 389–391.

8. Fleckenstein Ch. Ludwig Heinrich Jakob als Vermittler sprachphilosophischer Ideen der Aufklärung nach Russland. *Aufklärung und Erneuerung. Beiträge zur Geschichte der Universität Halle im ersten Jahrhundert ihres Bestehens (1694–1806).* Hg. v. Günter Jerouschek u. Arno Sames unter Mitarbeit v. Michael Beintker, Rainer Enskat, Erhard Hirsch, Josef N. Neumann, Richard Saage, Udo Sträter. Hanau u. Halle, 1994. S. 218–225.

9. Jakob L.H. Grundsätze der Policeygesetzgebung und der Policeyanstalten. Charkow: beim Verfasser; Halle u. Leipzig: in der Ruffschen Verlagshandlung, 1809. Bd. I. X, 363 S.

10. Jakob L.H. Grundsätze der Policeygesetzgebung und der Policeyanstalten. Charkow: beim Verfasser; Halle u. Leipzig: in der Ruffschen Verlagshandlung, 1809. Bd. II. X, S. 364–716.

11. Kertscher Hans-J. „Freundschaft war ihm kein Alltagsname“: zum 250. Geburtstag von Ludwig Heinrich v. Jakob. *Heimat-Jahrbuch Saalekreis*. Merseburg: Landratsamt Saalekreis, 2009, Bd. 15. S. 51–55.

12. Mehlow M. Aus dem Leben eines hallischen Universitätsprofessors: Ludwig Heinrich von Jakob und seine Autobiographie. *Hallische Familienforscher „Ekkehard“*. Halle S.: Hallisхарківський професор Л.К. Якоб che Familienforscher Ekkehard, Bd. 12 (2005). 2. S. 42–46.

13. Müller W. Vor 175 Jahren starb Prof. Ludwig Heinrich von Jakob. *Sonntagsnachrichten: Hallescher Kurier.* Halle, S.: Saale Verl.-Ges., Bd. 9. 2002. 29. S. 2.

14. Pototzky H. Ludwig Heinrich von Jakob als Nationalökonom: ein Beitrag zur Geschichte der Nationalökonomie Deutschlands im XIX. Jahrhundert / vorgelegt von Hans Pototzky. Strassburg i. E.: Singer, 1905. 101 S.

15. Walker F.A. The conservative face of a radical Kantian in Prussia and Russia: the case of Ludwig Heinrich von Jakob (1759–1827). *Germano-Slavica: a Canadian journal of Germanic and Slavic comparative and interdisciplinary studies* / Department of Germanic and Slavic Languages and Literatures, University of Waterloo, Ontario. 2002. Bd. 13. S. 3–17.

Abashnik Volodymyr O. Freedom in the Philosophy of Law of Ludwig Heinrich Jakob (1759–1827)